

УДК 811.161.2'373.43

Ніна Клименко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

**ВИЯВИ КАТЕГОРІЇ ДЕМІНУТИВНОСТІ
В НАУКОВОМУ СТИЛІ**

У другій частині статті¹ йдеться про семантичні перетворення слів, до складу яких входять суфікси, що формально є виразниками зменшувально-пестливих значень. Одні з цих слів містять ознаки демінутивності: *приквітничок*, *чашолистки*. В інших відбулося метафоричне перенесення значень: *стрілка*, *човник*. Деякі з них, фіксуєчи зменшення розміру, розширюють значення твірного слова і додають до нього спеціалізовані компоненти. Багато біологічних термінів засвідчує десемантизацію демінутивів або трансформацію їхніх значень.

Ключові слова: десемантизація демінутивів, розширення / звуження значень, продуктивність афікса, способи словотворення.

Абсолютна більшість частин квіток, які виявно менші за розміром від іменників без суфіксів **-ок**, **-ик**, **-к(а)**, **-ечк(а)**, **-очк(а)**, виявляють рефлекс демінутивності: *вовчки* (паго-ни), *маточка*, *приквітничок*, *стеблінка*, *тичинка*, *чашолистки*. Частина з них — наслідок метафоричного перенесення значень: *віночок*, *голівка* (суцвіття), *стрілка*, *чашечка*, *човник* і т. ін.

У межах біологічної терміносистеми зазнає трансформації значення іменника *ніжка* порівняно з *нога*. Однак у цьому випадку іменник із суфіксом **-к(а)**, фіксуєчи зменшення розміру, розширює значення твірного слова: *ніжка* (рос. *ножка*, англ. (рослини) *pedicel*, (гриба) *velus*). Це стебло рослини в розчленованих номінаціях. Зі звуженою стерильною нижньою частиною плодового тіла у грибів — це *ніжка несправжня*, *ніжка чорна* (рос. *ножка черная*,

¹ Початок статті опубліковано у № 1 журналу «Українська мова», 2017.

англ. *damping out, black stem, blackleg*) — хвороба рослин, за якої чорніє та загниває коренева шийка і нижні частини стебла. Друге значення іменника *ніжка* стосується опори, основи чого-небудь. Натомість у птахів, тварин, людини *ніжка мозку* (рос. *ножка мозга*, англ. *cerebral peduncle*) — це парне утворення на вертикальній поверхні середнього мозку, яке містить кіркові проєкційні шляхи. І це свідчить про метафоричне переосмислення терміна *нога* (рос. *нога*, англ. *foot, leg*) — одна з двох нижніх кінцівок, орган руху й опори тварин і людини. Твірне й похідне слово єднає компонент значення *опора*.

Дослідники суфіксального словотворення відіменникових слів із модифікаційним значенням демінутивності у сучасній українській мові відзначають різний ступінь втрати експресивності зменшувальних суфіксів. Це найбільшою мірою стосується морфем *-ок*, що в багатьох випадках десемантизувалася як демінутив (*жучок, пагонок*) і, до того ж, втратила компонент пестливості [6: 102].

Серед біологічних термінів поширені одиниці з суфіксом *-ок*, що засвідчують звуження або розширення, часто і появу нового значення порівняно зі своїм твірним. Наприклад, метафоризації зазнав іменник *горішок*. Твірне його слово *горіх* (рос. *орех*, англ. *walnut*) — назва однодомної рослини родини горіхових з сухим нерозкривним однонасінним плодом зі здерев'янілим оплоднем (навколоплідною шкіркою). Воно називає і дерево, і його плід, пор. *волоський, лісовий, буковий горіх і горіх, ліщина, фундук*. Іменник *горішок* є членом реєстру СУБТ (рос. *орешек*, англ. *nut, coccus*) і зорієнтований на називання дрібного нерозкритого плоду з твердим здерев'янілим оплоднем, що здебільшого містить одну насінину (у гречки, конопель, шавлю тощо). Це також найменування більш або менш м'ясистих наростів (гали, чорнильні горішки) на листках або стеблах рослин. Отож, воно асоціюється з плодами рослин, що мають меншу форму, але іншу природу порівняно з горіхами дерева.

Малий розмір засвідчує іменник *пупок* (рос. *почка*, англ. *bud, oculus, gemma*). У біології це зародок нового організму, що утворюється за нестатевого розмноження на поверхні тіла деяких безхребетних тварин. У рослин — це орган наростання, відновлення і вегетативного розмноження рослин, зародок пагона, листка або квітки. Ці значення іменника *пупок* далекі від лексико-семантичного варіанта розмовного *пуп* (пор. *пуп*, що наївся *круп*), який стосується організму людини.

Майже розійшлися у своїх значеннях *гриб* та *грибок*. Перший вказує на гетеротрофні організми, що паразитують на живих організмах. Серед цього царства живої природи є гриби їстівні та отруйні. Деякі з них у медицині використовують як лікарські речовини. *Грибок* у біологічній терміносистемі (рос. *грибок*, англ. *fungus*) — це нижчий споровий мікроорганізм — паразит рослинних, рідше тваринних організмів та назва хвороби людини, тобто відбулося термінування цього іменника, що супроводжується втратою ним демінутивності.

Зовсім розійшлися в значеннях іменників *ріг* (рос. *рог*, англ. *horn*, (у оленя) *antler*) та *ріжки* (пор. у тварин *ріжечки*). Перший у біологічній терміносистемі позначає твердий кістковий *виріст* на голові багатьох копитних, який здебільшого є органом захисту. Одночасно це вторинна статева ознака деяких ссавців. Лексема *ріжки* (рос. *рожки*, *спорынья*, англ. *black grain of (corn, ergot, spug)*) називає паразитного отруйного грибка із сумчастих на злакових, спричинюваний паразитним грибком, що перетворює зерна в колосі на *наріст* чорно-фіолетового кольору. Їхні значення дуже різні, хоча в тлумаченнях є компоненти, що їх ще й досі єднають: *виріст* (на голові) та *наріст* (на рослині).

Розбіжність значень демонструють члени пари *волосся* (рос. *волосы*, англ. *hair*) — ниткоподібні рогові придатки епідермісу, що покривають усю шкіру людини за винятком долонь, підощв, бічних поверхонь пальця, червоної облямівки губ та *волоски*, одн. *волосок* (рос. *волосок*, англ. *filament fibrillas, hair*) — вирости епідермісу рослин. Цей іменник у темогнізді численних розчленованих номінацій, що відсутні у твірному слова, характеризується у біології через різноманітність форми, будови, характеру розміщення на органах: *волоски залозисті / кореневі / листові [листокові] / одноклітинні*. Отже, демонструє метафоричне переосмислення твірного слова.

Розійшлися значення слів *шлунок* — орган травлення у людини й тварин та *шлуночок мозку*, *шлуночок серця*, оскільки у першого іменника відрізок *-ок* не сприймається як суфікс і саме слово не має семантики демінутивності.

Зазнало трансформації співвідношення, властиве іменникам *вус*, *вуса* (рос. *ус*, *усы*, англ. у тварин — *whisker*, у рослин — *tendrils*, у людини — *mustache*, у комах — *antenna*) та *вусик*. Твірне слово багатозначне. Це підтверджують англійські відповідники, що не є варіантами семантеми одного слова.

В українській та російській вони є співвідносними лексико-семантичними варіантами того самого слова *вуса*: 1) загальна назва розміщених біля рота чутливих волосин (вібрисів) у ссавців та щетинкоподібного пір'я у птахів, деякі дотикові утвори у безхребетних тварин; 2) надземні виткі прикріплювальні пагони у рослин. Як бачимо, вони стосуються людини, тварин і рослин. За СУБТ *вусики*, *вусик* (рос. *усик*, *усики*, англ. *whiskeri, tendrils* (у рослин): 1) назва менших за розмірами частин тіла тварин і рослин, органи дотику і нюху членистоногих тварин, розміщені на голові; 2) ниткоподібні видозмінені бічні пагони у квіткових рослин (ліани, гороху, винограду, більшості гарбузових), які слугують для прикріплення до опори. Перший варіант значення лексеми *вусики* належить до переносних, метафоричних. Отже, в орбіту переосмислення значень семантем потрапляють демінутиви із суфіксом *-ик*.

У словах із цим суфіксом термінування супроводжується звуженням значення. Термін *плід*, наприклад, окреслює орган покритонасінних рослин і утворює з цим значенням досить численне темогніздо розчленованих

номінацій: *плід апокарпний / багатонасінний / збірний (синонім складний) / кістякоподібний / лізкарпний / несправжній / партенокарпичний / простий / соковитий / сухий / чіпкий/ життєдайний; плоди апокарпні / паракарпні / роздрібні / ценокарпні / синкарпні*. Також *плід* (англ. *fetus*) сто-сується організму ссавців у період внутрішньоутробного розвитку.

Іменник *плодик* у реєстрі СУБТ (*carrophil, fruit let*) пояснено як окремих, здебільшого дрібний плід, що входить до складу складнішого плоду. Семантика його звужена до визначення малого компонента цілого і не має відтінку пестливості.

Співвідношення середньої та низької висоти рослини єднає в парі іменники *кущ* (рос. *куст*, англ. *bush, shrub*) та *кущик* (рос. *кустик*, англ. *tillerng*). Перший характеризує рослини без головного стовбура (бузок, смородина, барбарис). Другий є назвою низьких багаторічних рослин (верес, чорниця, барвінок) зі здерев'янілими пагонами, що розгалужуються переважно під землею або відразу над поверхнею, тобто модифікуються ознаки висоти у слів назви різних рослин.

Модифіковане значення іменника *хвіст* у лексемі *хвостик* дуже відрізняється від полісемічної семантики твірного слова. Основне його значення відособлений і рухливий задній відділ тіла хребетних тварин, що виконує різні функції. У риб і китів це розвинений плавець, що служить органом руху; у ссавців — хапальний орган, що допомагає при лазінні; орган опори під час стрибання у кенгуру, регулювання температури тіла (у бобрових); засобу спілкування (у собачих); керування польотом (у птахів). Таку багатофункційність іменника *хвіст* майже втратив іменник *хвостик*, що існує тільки в розмовній мові й має зменшено-пестливе значення. Про дитину кажуть, що *вона ходить хвостиком за татом*, *хвостик* є у груші, вишні та ін.

У тлумаченні терміна *хрящ* (рос. *хрящ*, англ. *cartilage*) прямо вказано на його місце в складі скелета, а також деяких внутрішніх органів (трахей, бронхів). Це спеціалізована сполучна тканина. У розчленованих номінаціях підкреслено форму хряща та його призначення: *хрящ волокнистий* утворює хрящові меніски / *гіаліновий* (вкриває суглобові поверхні всіх кісток), *еластичний* — з еластичними волокнами (у надгортаннику та вушній раковині) / *перцеподібний* з формою кільця входить до складу скелета гортані. Серед термінів слово *хрящик* відсутній, хоча він у загальнолітературній мові є і виражає зменшено-пестливе значення. Він властивий розмовній мові.

Натомість у парі *чохол-чохлик* спостерігаємо іншу картину, коли відсутній нейтральний щодо позначення розміру *чохол* і в реєстрі присутній термін *чохлик* (рос. *чехлик*, англ. *sosoon*) зі зменшувальним суфіксом *-ик*, проте в поясненні підкреслено, що це вмістище личинок, тобто група *великих* клітин із *потовщеними* оболонками на кінці кореня рослини, яке виконує захисну функцію від механічного впливу при його рості. Це свідчить, що семантика зменшеності в терміні *чохлик* нейтралізована в біологічній підсистемі через спеціалізацію значення.

Прикладом утрати значення демінутивності може бути найменування вусатих синіх китів — *смуґастиків*. Ці найбільші за розміром тварини, що мають найбільшу вагу і видають найчутніші звуки на Землі, названі відприкметниковим іменником зі зменшувальним суфіксом **-ик**. Згадаймо для контрасту похідний іменник *жовторотик*, яким називають пташеня.

Показовим прикладом перетворень семантики звичайних слів за їхнього термінування та детермінування, а також дедемінутивації можуть бути іменники *ніс* та *носик*. Перший є лексемою, яку знають дорослі та діти. Для біологів він має термінологічний зміст, що окреслює поняттєве ядро слова: (рос. *нос*, англ. *nose*) — відділ голови хребетних тварин та людини, в якому містяться органи нюху; у тварин, що дихають атмосферним повітрям, та в людини водночас він є початковою частиною органів дихання; розміщений у ділянці переднього відділу черепа над ротовою порожниною. Метафора за зовнішньою подібністю дозволяє асоціювати передню частину літака, корабля як *ніс*, і це значення теж зрозуміле загалові. Отож, стають очевидними шляхи термінування іменника *ніс* (уточнюється обсяг його поняття, визначаються найхарактерніші його властивості та функції), а також далі його детермінування з перенесенням значення за зовнішньою подібністю.

Спеціалізація іменника *ніс* у біологічній терміносистемі здійснюється за допомогою суфікса **-ик**: *носик*, який виражає значення малого розміру без порівняння зі звичайним у своїй ділянці. Вона переносить його в сферу існування мікроорганізмів: *грибів* (рос. *носик*, англ. *neck, rostel*) — звужена верхня частина перидію у ще закритих плодкових тіл деяких базидіальних грибів; *водоростей* — сосочкоподібне потовщення оболонки між джгутиковими одноклітинних форм вольвоксових водоростей та *рослин* (англ. *beak*) кінцева частина стручка у рослин (рапс, квасоля, горох).

Спеціалізація аспектно характеризує *носик* у плані його як маленької частини цілого, що існує зовні — зверху або між іншими частинами чогось цілого та те, що виконує певні функції.

Серед одиниць терміносистеми біології мало іменників середнього роду з суфіксом **-к(о)**, що виражають значення демінутивності або пестливості. Однак вони є, стаючи наслідком метафоричного перенесення семантики. Метафора дозволяє називати *молочком* 1) особливий вид корму личинок бджіл; 2) статеві залози самців риб (синонім: сім'яники), а також 3) речовину, якою поливають зерно злакових під час досягання колосся. Твірне слово *молоко* (рос. *молоко*, англ. *milk*) — найменування 1) поживної рідини; 2) секрету молочних залоз ссавців, призначеного для вигодовування малят; 3) поживної рідини від сільськогосподарських тварин як продукту харчування, а також 4) білуватого соку деяких рослин. Як бачимо, деякі лексико-семантичні варіанти обох іменників корелюють між собою компонентами рідина, поживна речовина, сік рослин, проте вони відрізняються «виробниками і споживачами» цієї рідини, а тому не є

модифікацією іменника молоко. Щодо людини можна сказати, що вона п'є молоко, молочко і що тільки в певних контекстах воно (молочко) виражатиме пестливе значення без відтінку демінутивності, оскільки йтиметься про кількісні виміри.

Звертає увагу поширення серед біологічних термінів одиниць із суфіксом **-ець**, що виражає зменшувальне значення, та прояв продуктивності суфікса **-ц(е)**. Серед них виділяються слова, що мотивовані дієсловами, і ті, мотиваторами яких є іменники. Другі, на думку дослідників, були нечисленні в 70-і роки ХХ ст. [6: 59].

Біологічна термінологія засвідчує «живучість», продуктивність суфікса **-ц(е)** у віддієслівних утвореннях зі значенням демінутивності без зіставлення її з категорією аугментативності. Наприклад, серед одиниць реєстру є слово **дзижчальця** (рос. *жуужжальца*, англ. *balancer, halters*) — крихітні пластинки на тілі двокрилих комах, рудименти другої пари крил, у яких розміщені органи рівноваги, що до того ж у польоті виконують функції орієнтації. Є в реєстрі **жувальця** (рос. *жвалы, жвала, жвало*, англ. *mandible*) — жуйні органи комах, у членистоногих — **макальця**, у квіток — **в'язальце**, що з'єднує дві половинки пиляка.

Своєрідністю позначена семантика іменника **щупальце** як назва частини тіла безхребетних тварин (мохуватки, плечоногі, фороніди), у яких на мезосомі є віночок щупалець. Вони оточують ротовий отвір і підганяють до нього харчові часточки. Давно підтверджено нейтралізацію щупальця як дуже дрібного, малого органа. В українському перекладі роману Герберта Веллса «Війна світів» у марсіан величезні, гігантські щупальця, отже, втрачено значення зменшуваності, а також змінені їхні, нехай і у фантастиці, функції.

Здатність бути частиною чогось підкреслюють словотвірні паралелі з іншими тематично і функційно подібними парами одиниць. До них належать, наприклад, **дихало** та **дихальця**. **Дихала** є у китів. На поверхні води вони відкривають їх і вдихають якнайбільше повітря. Коли вони роблять видих, з дихала у вигляді фонтана виривається вгору «відпрацьоване» повітря і бризки води. Перед зануренням на глибину кит закриває отвори-дихала, щоб у легені не потрапила вода.

Термін **дихальця** (рос. *дыхальца*, англ. *breathing openings*) називає отвори, якими відкриваються на поверхні тіла органи дихання у низки членистоногих тварин (синонім *стигми*), тобто йдеться про функційну подібність пари слів **ніс** — **носик**, **дихало** — **дихальце**. Це органи, які беруть участь у процесах дихання. Вони лише віддалено асоціюються з демінутивністю і виражають значення малості функційної. Такі лексеми не виражають значень, які у мовознавстві кваліфікують як зменшено-пестливі. Ці процеси фахівці називають десемантизацією демінутивів [7] або дедемінутивізацією [9]. Зрозуміло, що в цьому випадку йдеться про констатацію малих розмірів **дихалець** без порівняння з дихалами, хоча зберігається деяка схожість форми — це отвори. Підтвердженням цього може бути текст «Зазвичай дитинчата китоподібних народжуються

хвостом уперед, їхнє *дихальце* з'являється останнім. Тільки в такий спосіб дитинча не задихнеться».

Передні зуби людини названі словом *різець* (*різці*), тобто віддієслівним іменником з суфіксом *-ець*, що в загальнолітературній мові співіснує з іншими значеннями, наприклад назв предметів, за допомогою яких виконують певні дії.

В основі термінологічного значення іменника *рубець* (рос. *рубец*, англ. *farding bag, first stomach, regular tripe, paunch*) лежить метафора. Це найбільший беззалозний відділ шлунка жуйних, що має форму великого мішка, у якому під впливом рослинних ферментів і мікроорганізмів відбувається інтенсивне бродіння, розщеплення (подрібнення) клітковини, утворення летких жирних кислот, синтез амінокислот. Його функція подрібнення натякає на малопомітний зв'язок із семантикою дієслова рубати, подрібнювати в іменника *рубець*. Про це свідчить значення розчленованої номінації *рубець* плодовий — назви рубця на поверхні пагона, що виникає після опадання плоду (пор. *рубець* — шрам від рани). Отож, і в цього *рубця* ще відчутний слід загального значення — назви результату дії, позначеного твірним.

У терміна *плавець* (рос. у риб *плавник*, англ. *fin*) основне значення орієнтує на орган руху або регулювання положення тіла водних тварин та інших хребетних, пристосований для керування тілом у водному середовищі та підтримання рівноваги. Розгалужене темогніздо номінацій—словосполучень характеризує *плавця* за різними ознаками у тварин: за якістю твердий — *м'який* (у лососевих він м'який і гнучкий), отже *адипозний*, місцем розташування: *плавець* *анальний* / *спинний* / *хвостовий*; *плавці* *грудні* (в акул розміщені у горизонтальній площині), *черевні*, позаду спинного плавця (у сомових, лососевих риб). Існують *плавці* *парні* й *непарні*. Однак вони не асоціюються з основним значенням цього іменника, що називає особу, хоча вони подані в семантемах цієї лексики в словниках літературної мови як сумісні найменування особи та предмета.

Це доводить думку, що віддієслівні іменники з суфіксом *-ець* не виражають у біологічній підсистемі демінутивних, зменшено-пестливих значень, а також не реалізують меронімічних відношень.

Відіменникові утворення з суфіксом *-ц(е)*, що виражає малі розміри чого-небудь, теж представлені серед біологічних термінів, часто з метафорично переосмисленим значенням. Іменник *дзеркальце*, наприклад, як частина різних організмів підкреслює його функції: у птахів — частина крила, яка виділяється забарвленням, у самців деяких прямокрилих (коникових) — підсилювач звуків, у робочих бджіл — пластинка воску на стернітах їхнього черевця. У всіх цих випадках зв'язок із дзеркалом майже втрачений.

Іменник *тільце* виражає численні найменування клітин та тканин мікроорганізмів. Представлений у реєстрі СУБТ іменник *черевце* (рос. *брюшко*, англ. *abdomen, hind body, belly, pleon*) спеціалізується на вираженні

малого розміру. Це задній відділ дорослих комах; задня частина тіла членистоногих тварин.

Засвідчені в реєстрі СУБТ утворення з суфіксом **-ець** від іменників неоднорідні за вираженням зменшувальних значень. Одні з них зберігають протиставлення ціле і його мала частина на зразок *хребет* — *хребець*, *хрящ* — *хрящик*. Твірне слово *хребет* має ряд відповідників (рос. *позвоночник*, *позвоночный столб*, в англійській *back bone*, *vertebral column*, *dorsal spine*). Російські та англійські словосполучення відтворюють джерело запозичення, перекладаючи словосполучення мови-донора: *σπονδυλική στήλη*. Окремий *хребець* у ній *σπόνδυλος*, в англійській *spondyle*. *Хребет* — головна опора структури тіла, захист спинного мозку в хребетних тварин та людини. Основні частини сформованого хребта — тіло, дуга та відросток. *Хребці*, захищені хрящовими міжхребцевими дисками, аспектуально окреслені номінаціями = словосполученнями: *хребці грудні*, *крижові* / *поперекові*.

Розійшлися в значеннях унаслідок метафоричного перенесення за зовнішньою подібністю терміни *зуб* і *зубець*. Іменник *зуб* (рос. *зуб*, англ. *tooth*) — це кістковий утвір у ротовій порожнині хребетних і людини, переважно на щелепах. Зуби в них служать для захоплення та подрібнення їжі, нападу і захисту. Лексема *зубець* (рос. *зубец*, англ. *tooth*) у рослин — це край листка або квітки з гострими виступами і заокругленими впадинами. Різні сфери використання (спеціалізація) спричиняють появу хоч і споріднених за коренем, але асоціативно (за метафорою) віддалено пов'язаних слів-термінів.

Зрідка суфіксальний спосіб вираження значення демінутивності в біологічній терміносистемі доповнює конфіксальний спосіб. Як і суфіксальний, він спеціалізується в ній здебільшого на вираженні зменшувальних значень. У ці процеси залучено й основоскладання, переважно функціонують основи **мікро-**, **оліго-**, рідше **напів-** разом з уже вираженими в іменникові зменшувальним відтінком. Наприклад, іменник *напівканалъці* (рос. *полуканальцы*, англ. *semisieve tube*) утворено від іменника *каналъці*, тобто від слова з підкресленим зменшеним розміром. У реєстрі СУБТ відсутня лексема *каналъці*, проте вона трапляється в тлумаченні аналізованого композита: *півканалъці* — особливі *каналъці* (малі за розміром утвори), які тягнуться від порожнини члена ситоподібної трубки лише до середини товщі плівки кори, тобто в цьому випадку теж спостерігаємо звуження значень.

Для порівняння згадаймо пару *пил* — *пилوک* (рос. *пыльца*, англ. *pollen*, *anther dust*), в якій іменник *пилوک* містить зменшувальний суфікс **-ок**. Це клітинна структура, що виникає із мікроспори покритонасінних у пиляках квітки. Існує в нього ще й друге значення — особливий легкий наліт на крилах метеликів і на тілі деяких комах. *Пилوک* характерний для рослин і комах. Префіксальне похідне *передпилوک* звужує це значення до властивостей рослин: проміжна стадія в еволюційному розвитку від мікроспор до пилку у викопних голонасінних рослин.

Префіксальне вираження значень демінутивності мало властиве термінам біологічної підсистеми, оформлених як іменники. Це нечисленні слова з прихованою формою підкреслення малості з префіксами **об-**: *обніж* (рос. *обножка*, англ. *breeches*) — квітковий пилок, який бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги; *облямівка* (рос. *отторочка*, англ. *list, edging*) — кільцеподібної форми залишки (уривки) покриву шапинкового гриба, що залишаються на ніжці під шапинкою та **недо-**: *недозапилення* (рос. *недоопыление*, англ. *semipollination*) — неповне запилення рослини, що негативно впливає на форму і розміри плодів, знижує кількість зав'язувань плодів; *недоношеність* (рос. *недооношенность*, англ. *prematurity*) — сукупність ознак будови та функцій органів і систем, які свідчать про передчасне народження дитини.

Аналіз оформлення складу *тілець* у клітинах за допомогою композитоугруповань доводить упорядкованість терміносистеми явищ світу, побачених озброєним оком і вивчених з цього погляду як цілісні утворення, поділені на менші за них складники (їхні частинки).

Ця лексика має велику питому вагу в лексиконах мов. Окреслення її ролі в термінотворенні допомагає краще з'ясувати особливості суфіксального оформлення демінутивів з погляду світу, спостереженого незброєним оком, порівнюваного за допомогою метафори з уже освоєними явищами, предметами, ознаками. У цій ділянці спостерігаються свої особливості творення біологічної терміносистеми, оцінювання явищ та предметів за розміром, якісним і кількісним виміром їхніх ознак, дещо відмінних від тих, що властиві загальнолітературній мові. Засвідчено втрату значення «менший за розміром від твірного, нормального (звичайного) розміру».

З одного боку, існує деяка дедалі зменшувана частина термінологічної біологічної лексики, де твірні та їхні похідні реалізують це зіставлення: *хрящ — хрящик, хребет — хребець*. З другого, помітне нівелювання цього зіставлення, коли твірне і похідне зі зменшувальним суфіксом не відрізняються значеннями, пор. *лист, листок* та *листик*, що трапляється не серед реєстрових одиниць словника, а в пояснювальних частинах їхніх статей, у якому підкреслено малість листка.

Набагато частіше слова зі зменшувальними суфіксами завдяки тому, що стають термінами або набувають спеціалізованих значень, втрачають демінутивність, а то й розривають зв'язки зі спорідненими твірними словами: *чохол — чохлик*.

Нейтралізації значення зменшуваності, особливо з відтінком пестливості, сприяють семантичне словотворення, міграція термінів з одного стилю в інший, унаслідок чого відбувається спеціалізація терміна, розширюється обсяг семантики твірного слова. Потім за умови його оформлення зменшувальним суфіксом стається термінування слова без набуття ним відтінку пестливості.

Категорії демінутивності в біологічній терміносистемі не властиві безпосередні зв'язки з категорією збільшуваності. Вона не представлена

в реєстрах словників цієї галузі знання як іменники і це свідчить про її експресивний характер, якого терміни здебільшого уникають. У матеріалі дослідження мало одиниць зі значенням недорослості, можливо, через те, що вони регулярно успадковують семантику дорослих істот, додаючи модифікаційну сему 'мале (маля)'. Поняттєвий же зміст розкриває твірне слово.

Значення градуальності ознаки, як і інтенсивності, мало властиве термінам іменниковим. Основний акцент у їхніх семантемах зроблено на підкресленні малих розмірів об'єктів, реалізації відношення ціле — частина.

Розглянуті демінутиви в найменуваннях біології підтверджують відому тезу В. Матезіуса про наявність у мові, зокрема і в її сучасному зрізі, статичних коливань. Вони виявляються в потенційності реалізації мовних явищ, серед них і в коливанні співвідношення «інтелектуальних та афективних елементів у складі більшості одиниць вираження..., коли, наприклад, деякі зменшувані форми використовуються то для позначення дійсно малих предметів, то для позначення улюблених предметів, незалежно від їхньої величини» [5: 21]. Численні терміни біології засвідчують цю потенційність у сучасній українській мові, підґрунтям якої в багатьох випадках стає семантичне словотворення.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- СУ БТ — Словник української біологічної термінології. — К. : КММ, 2012 — 744 с.
СУ М—11 — Словник української мови: в 11 т. — К. : Наук. думка, 1970—1980.
ΛΝ ΕΓ — Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας: — Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας, 2005. — 2064 s.

1. *Бондарко А.В.* Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. — Л. : Наука, 1990. — 264 с.
2. *Горбач Ф.Г.* Основные средства выражения уменьшительности во французском языке: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «романские языки» / Горбач Ф.Г. — К., 1954. — 14 с.
3. *Домбровский Р.О.* Семантика і продуктивність демінутивного суфікса -ellu- в пізній латині. / Р.О. Домбровский // *Іноземна філологія*. — Вип.95. Питання класичної філології. — Львів: Вища школа, 1989. — № 21. — С. 7—12.
4. *Клименко Н.Ф.* Категорія демінутивності в ад'єктивах східнослов'янських та новогрецької мов // *Демінутиви в слов'янських мовах: форма і роль*. — Марибор, Будапешт, Канзас, Прага, 2015. — С. 170—183.
5. *Матезиус В.* О потенциальности языковых явлений // *Избранные труды по языкознанию*. — М. : УРСС, 2003. — 230 с.
6. *Родіна Л.О.* Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // *Словотвір сучасної української літературної мови*. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 57—117.
7. *Руда Н.В.* Демінутивна десемантизація : причини і функції (на матеріалі української, латинської та англійської мов) // *Мовні і концептуальні картини світу*. — Вип. 55, ч. 2. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. — С. 257—261.
8. *Симоненко Л.О.* Формування української біологічної термінології. — К. : Наук. думка, 1991. — 151 с.
9. *Статеева В.И.* Деминутивизация в украинском языке: автореф. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец.10.02.02. «Украинский язык» / Статеева В.И. — Ужгород, 1982. — 19 с.

10. Томижина Г.Я. Нивеляция уменьшительности у существительных, образованных при помощи суффиксов субъективной оценки / Г.Я. Томижина // Тези доповідей та повідомлень міжвузівської наукової конференції з питань східнослов'янського іменного словотвору. — К. : Наук. думка, 1974. — С. 97.

Статтю отримано 11.04.2017

Nina Klymenko

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

EXPRESSION OF THE CATEGORY OF DIMINUTIVITY

The second part of the article is dedicated to the analysis of semantic transformations of words, which encompass suffixes, formal markers of diminutive-hypocoristic meanings. Some of them have features of diminutivity: приквітничок, чашолистки. Others have undergone metaphoric shift: стрілка, човник. Some of them attesting decrease of size, generalize the meaning of formative word and add to it specialized components. A great number of biological terms indicate desemantisation of diminutives and transfer of their meanings.

Keywords: *diminutive desemantisation, generalization /specialization of meanings, suffix productivity, word formation types.*

Мовна мозаїка

ШЕНГЕН-ВІЗИ, ШЕНГЕН ВІЗИ ЧИ ШЕНГЕНВІЗИ?

Візові департаменти та еміграційно-туристичні центри у своїх рекламних оголошеннях пропонують оформити візи в різні країни світу. Проте досить відому сьогодні назву *Шенгенська віза* нерідко утинають і пишуть її скорочену назву або з дефісом (*Шенген-візи, Шенген-віза*), або окремо (*Шенген візи, Шенген віза*). Але обидва написання безпідставні, оскільки така назва є мішаною абрєвіатурою, що поєднує прикметникову основу *Шенген-* і ціле слово *віза* або *візи*. В українській мові мішані абрєвіатури, як відомо, пишуть разом.

Отже, правильно писати *Шенгенвіза, Шенгенвізи*.

Катерина Городенська